Folia Toruniensia — Toruń 2015 r., t. 15

Weronika Krajniak

Archiwum, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Archive, Nicolaus Copernicus University in Toruń
Archiv, Nikolaus Kopernikus Universität in Toruń
e-mail: krajniak@umk.pl

folia toru niensia

Afisz – materiał ulotny. Typologia i budowa na przykładzie afiszy teatralnych pochodzących ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu

W niniejszym artykule zostanie zaprezentowana typologia i budowa afisza. Jako przykłady posłużą bydgoskie i grudziądzkie afisze teatralne po 1945 r., znajdujące się w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu (dalej: WBP-KK). W pierwszej części tekstu zostanie podjęta próba usystematyzowania pojęć dotyczących materiałów ulotnych, a także przedstawiony szczegółowy podział afiszy teatralnych ze względu na układ graficzny i sposób prezentacji. W drugiej części zostanie omówiony rozkład dyplomatyczny i budowa afisza. W tekście znajdą się tylko przykładowe elementy afiszy, tj. nagłówki, części główne i stopki, a także zostaną zaprezentowane zmiany zachodzące na arkuszu afiszowym na przestrzeni lat. Afisze teatralne gromadzone są także przez Bibliotekę Główną Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Sekcji Dokumentów Życia Społecznego oraz przez Archiwum Państwowe w Toruniu. Autorka z uwagi na bogaty materiał porównawczy znajdujący się w zbiorach WBP-KK zdecydowała za podstawę analizy przyjąć tylko afisze pochodzące z tej instytucji[1]. Warto jednak byłoby w przyszłości porównać materiały znajdujące się w pozostałych jednostkach.

Rozważając archiwalne ujęcie materiałów ulotnych, konieczne jest usystematyzowanie pojęć, takich jak druk ulotny, afisz, plakat, zaproszenie. Określenie, co jest nadrzędne, a co podrzędne pomoże w swobodnym użytkowaniu terminów oraz w lepszym ich zrozumieniu. Druk ulotny to materiał o krótkotrwałej aktualności, zawiera treść oraz ikonografię. Jest on terminem nadrzędnym w stosunku do pozostałych pojęć, obejmuje zarówno afisz, plakat, jak i pocztówki, broszury czy zaproszenia. W świecie naukowym często też używa się terminów zamiennych,

[1] Afisze grudziądzkiego teatru opisałam we wcześniejszym artykule. Patrz: W. Krajniak, *Katalog grudziądzkich afiszy teatralnych z lat 1957–1989 w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu*, Folia Toruniensia, t. 13: 2013, s. 81–123.

tj. druki akcydensowe lub efemera. Najlepiej zależności obrazuje poniższy wykres (ryc. 1).

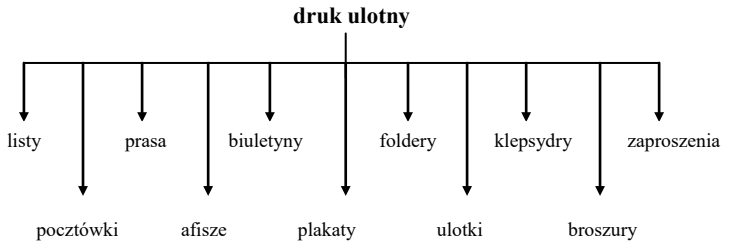

Ryc. 1. Podział druków ulotnych
(Za: M. Jabłońska, *Problem definicji druków ulotnych gromadzonych w archiwach*, Archeion, t. 105: 2003, s. 183–184).

Archiwalne ujęcie afisza wskazuje przede wszystkim na materiał informacyjny, skierowany do społeczeństwa, które oczekuje najistotniejszych wiadomości. Ponieważ afisze spotykamy w różnych dziedzinach naszego życia, możemy je podzielić według poniższego schematu[2]:

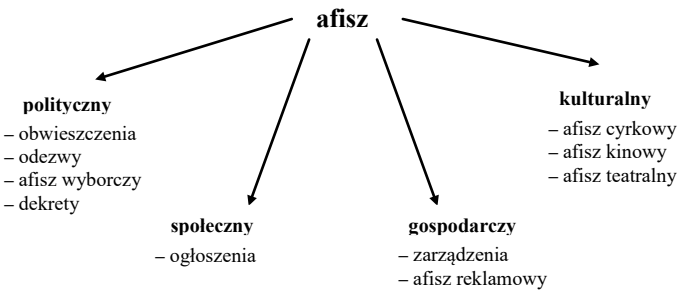

Ryc. 2. Dziedzinowa typologia afiszy

Afisze polityczne były wydawane przez władze państwowe, a także przez partie polityczne w formie obwieszczeń, odezw, dekretów oraz afiszy wyborczych. Do ostatniej podgrupy głównie zalicza się listy przedwyborcze i apele do społeczeństwa o udział w wyborach. Afisze te zostały opisane w artykule Elżbiety Ostrowskiej o afiszach i plakatach NSZZ „Solidarność", które znajdują się w Archiwum Państwowym w Krakowie[3]. Afisze, głoszące hasła wyborcze „Solidarności", nawiązują do informowania o spotkaniach np. z Adamem Michnikiem czy Lechem Wałęsą, wizyty papieża Jana Pawła II w czerwcu 1983 r., wyborów samorządowych z 27 maja 1990 r. Liczny zasób afiszy politycznych w formie obwieszczeń posiada Archiwum Miasta Stołecznego Warszawy. Wśród nich znajdują się m.in.

[2] Wykres powstał na podstawie artykułów: M. Jabłońska, *Problem definicji druków ulotnych gromadzonych w archiwach*, Archeion, t. 105: 2003, s. 181–183, G. Zaliwska, *Afisze i plakaty w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu*, Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny, R. 1: 1993, s. 82.

[3] E. Ostrowska, *Plakaty i afisze NSZZ „Solidarność" w Archiwum Państwowym w Krakowie (1980–1990)*, Archeion, t. 99: 1998, s. 211–218.

afisze informujące o poborze do wojska i sądach doraźnych[4]. Natomiast Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, obwieszczenia rządu Rzeczpospolitej oraz obwieszczenia ministra sprawiedliwości z 12 grudnia 1945 r., a także inne odezwy i dekrety, które można odnaleźć w zasobie Archiwum Państwowego w Białymstoku, zostały opisane przez Alinę Sztachelską-Kokoczkę[5].

Afisze społeczne zostały wyszczególnione jedynie przez Grażynę Zaliwską[6]. Niestety, nie zostały one szczegółowo omówione, można jedynie wnioskować, że chodzi o ogłoszenia informacyjne, które promowały kiermasz, imprezę plenerową lub zbiórkę.

Trzeci rodzaj stanowią afisze gospodarcze, które ściśle wiążą się z handlem, promocją i reklamą. Afisze te reklamują produkt bądź jego sprzedawcę, wystawę książek lub jakieś wydarzenie kulturalne. Wśród tej grupy można również odnaleźć obwieszczenia władz państwowych i lokalnych zmieniające stan prawny, wprowadzające nowe ustawy[7].

Ostatnim rodzajem afiszy są afisze kulturalne. Do nich zaliczamy afisze cyrkowe, które informują o występie jakieś trupy artystycznej, afisze kinowe, zapowiadające seanse filmowe oraz afisze teatralne, które podają do wiadomości widza, jaka sztuka będzie grana w najbliższym czasie. Afisz teatralny jest nierozerwalnie związany z życiem teatru. Odbija jego historię, rozwój oraz charakter. Ze względu na zdobienia oraz treść, którą mają przekazywać, należą do specyficznej grupy[8].

Afisze teatralne, mimo iż głównie dotyczą spektakli wystawianych w teatrach, nie należą do jednolitych. Ich typologia ulega dalszemu podziałowi ze względu na układ graficzny oraz sposób przedstawienia (ryc. 3; ryc. 4).

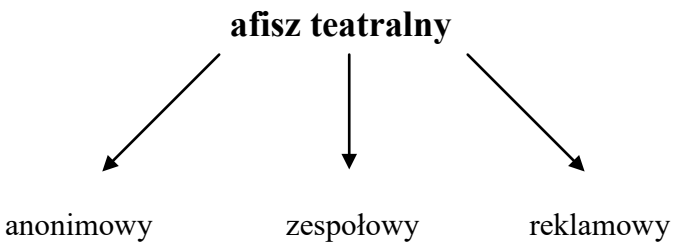

Ryc. 3. Typologia afisza teatralnego ze względu na układ graficzny

Wykres ten przedstawia typologię afisza teatralnego ze względu na układ graficzny. Powstał on na podstawie artykułu Włodzimierza Jampolskiego[9], który

[4] S. Wójcikowa, *Zbiór afiszy biblioteki Archiwum Państwowego miasta stołecznego Warszawy (1806–1997),* Archeion, t. 72: 1981, s. 161–171.

[5] A. Sztachelska-Kokoczka, *Zbiór afiszy i druków ulotnych Archiwum Państwowego w Białymstoku (1944–1950)*, Archeion, t. 91: 1993, s. 91–99.

[6] Własne wnioski oparte na przemyśleniach artykułu G. Zaliwskiej, op. cit. oraz *decyzji nr 12 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad gromadzenia i opracowania materiałów ulotnych w archiwach państwowych.*

[7] S. Wójcikowa, op. cit., s. 161–171; *Polska Bibliografia Sztuki 1801–1944*, oprac. J. Wiercińska, M. Liczbińska, t. 2, Wrocław 1979, s. 46–51.

[8] Zob. M. Jabłońska, op. cit., s. 181–183.

[9] W. Jampolski, *Afisz teatralny*, Scena Polska, R. 11: 1931, z. 12, s. 8–11.

wyróżnia podział na afisze anonimowe, istniejące od samego początku. Nie widniały na nich żadne informacje, prócz tytułu sztuki i nazwy trupy teatralnej.

Z czasem jednak wykształcił się afisz zespołowy, nazywany również afiszem urzędowo-zespołowym. Zawierał on tytuł sztuki, autora oraz nazwiska postaci i wykonawców. Wszystkie nazwiska były pisane tą samą czcionką. Jednakowy zapis, bez żadnego wyróżnienia, powodował, że wszystkie osoby były traktowane na równi. Ten rodzaj afisza wykształcił się w XIX i XX w. We Francji oraz Włoszech niuansem było szeregowanie nazwisk aktorów w kolejności, według której pojawiają się na scenie, co miało ułatwić widzowi szybkie odszukanie nazwiska w folderze.

Wraz z upływem czasu i ewolucją techniki, która spowodowała rozwój kina i radia, teatr był zmuszony do walki o widza. Dlatego też afisze teatralne stały się bardziej reklamowe. Ich głównym atutem było uwidocznienie wielkich gwiazd aktorskich, uzupełnione nazwiskiem autora, reżysera oraz tytułem sztuki.

Kolejną klasyfikacją jest podział typologiczny afisza teatralnego ze względu na sposób prezentacji, co obrazuje poniższy wykres. Biorąc pod uwagę taki podział, należy wskazać afisze publiczne, które umieszczane były m.in. na słupach ogłoszeniowych i witrynach teatralnych. Taki afisz musiał być przywieszony w ogólnodostępnym miejscu, gdzie każdy widz mógł zostać poinformowany o przedstawieniu.

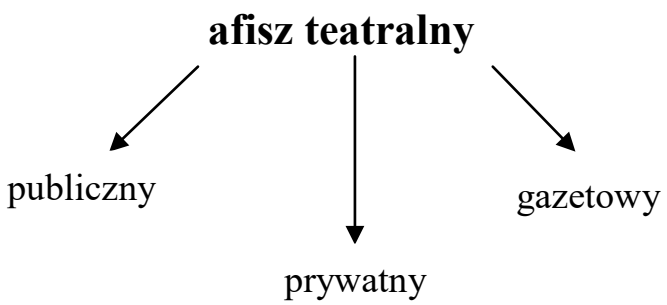

Ryc. 4. Typologia afisza teatralnego ze względu na sposób prezentacji

Niestety, dawno już w zapomnienie odeszły afisze prywatne. Były one drukowane w niewielkim formacie i stanowiły bilet wstępu na spektakl. Każdy widz kupował go w kasie biletowej, oglądał przedstawienie, a po jego obejrzeniu mógł zabrać bilet na pamiątkę. Stali bywalcy zachowywali afisze-bilety z wielkich wydarzeń kulturalnych, aby pochwalić się nimi w przyszłości swoim potomkom. Dziś trudno jest odnaleźć tego typu afisze.

Ostatnim, wyróżnionym rodzajem afiszy teatralnych ze względu na sposób prezentacji jest afisz gazetowy. Już sama jego nazwa wskazuje, że publikowany był w gazetach, głównie dotyczących danego regionu. Ma on charakter pośredni pomiędzy afiszem publicznym a prywatnym, ponieważ umieszczano go na ła-

mach jakiegoś czasopisma, co pozwalało zapoznać się szerokiemu gronu widzów z repertuarem danego teatru, a jednocześnie stawał się on własnością prywatną[10].

Na przestrzeni wieków wygląd afisza teatralnego ewoluował. Zmianom ulegała zarówno technika wykonania, forma graficzna, jak i treść przekazywana widzowi. Dlatego też można zauważyć znaczące różnice między afiszami z pierwszych wieków ich istnienia a afiszami dzisiejszymi. Analizując budowę afisza teatralnego, należy zwrócić uwagę na trzy grupy elementów występujących na afiszu. Są to elementy stałe, zmienne oraz ozdobne. Poniższy afisz został poddany analizie z uwagi na liczne elementy, które się na nim znajdują (ryc. 5).

Ozdobna grafika

Nazwa teatru oraz miejsce wystawienia

Dyrektor i kierownik art., kierownik liter., dyrektor admin.

Autor sztuki

Tytuł sztuki

Oryginalny tytuł sztuki

Rodzaj sztuki

Przekład

Obsada sztuki

Reżyser, asystent reż., muzyka, scenografia

Miejsce na datę i godzinę

Nazwa drukarni oraz data wydruku

Ryc. 5. Afisz Teatru Kameralnego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 634

Elementy stałe występują niezmiennie i odnajdziemy je prawie na każdym afiszu teatralnym. Wyjątkiem są afisze pochodzące z Teatru Amatorskiego w Bydgoszczy (ryc. 17) i Teatru Miejskiego w Bydgoszczy (ryc. 15). Pierwszy z nich jest gotowym formularzem, a drugi przedstawia repertuar w formie tabeli. Do elementów stałych zaliczamy: tytuł spektaklu wraz z określeniem gatunku, imię

[10] Ibidem, s. 8–11.

i nazwisko autora sztuki, reżysera oraz osób współtworzących przedstawienie, tj. kierownika artystycznego, kierownika literackiego, scenografa, kompozytora, asystentów, a także nazwiska aktorów, nazwę teatru, nazwisko dyrektora teatru, datę i godzinę wystawienia sztuki, nazwę drukarni oraz datę druku afisza.

Kolejne elementy występujące na afiszach to elementy zmienne. Wśród nich wyróżniamy: sponsorów, reklamodawców, informacje dotyczące zespołów muzycznych grających w czasie przedstawień, dodatkowe atrakcje, tj. konkursy i zabawy dla dzieci oraz młodzieży, informacje o kasach biletowych, a także promocjach cenowych. Ponadto informowano również o tym, że wejście na salę po rozpoczęciu spektaklu było zabronione.

Do elementów ozdobnych, które nie miały żadnej wartości informacyjnej, zaliczamy ornamentykę rośliną i geometryczną. Do tej grupy należą: maski teatralne, ozdobne gryfy, tabulatory w postaci dłoni z palcem wskazującym, ozdobne inicjały nazwy teatru, ozdobna czcionka, która w zależności od tego, czy dany spektakl był premierą czy też kolejnym przedstawieniem, różniła się rozmiarem, kolorem i kształtem. Niekiedy umieszczano grafiki związane z przedstawieniem bądź z miastem, w którym znajdował się teatr. Kompozycja graficzna, kolor papieru oraz jego wymiary wpływały na estetykę afisza.

Ponadto afisz może zawierać także inne informacje, które Zbigniew Raszewski nazywa tzw. rozwinięciem, czyli dodatkowymi wiadomościami na temat sztuki, adresu teatru, w którym sztuka była wystawiana, a także oznaczenia miejsc, które można było wykupić na sezon, miesiąc lub kwartał. Według tego autora, na afiszach można odnaleźć wiadomości potoczne, czyli jakieś nagłe zmiany, a także *exteriora*, czyli ułatwienia dla czynników zewnętrznych, tj. numeracja spektakli oraz metryka drukarni[11]. W afiszach z okresu powojennego można zaobserwować wszystkie powyższe informacje, z małym wyjątkiem. Nastąpił zanik numeracji przedstawień. Dodajmy, że w okresie międzywojennym numeracja afiszy była jeszcze normą.

Afisz nie jest żadnym dokumentem urzędniczym, ale biorąc pod uwagę pewną powtarzalność informacji, można pokusić się o analizę budowy afisza pod względem dyplomatycznym. Przyglądając się afiszom, da się zaobserwować trzy główne części, które można porównać do dokumentacji aktowej. Wśród nich należy wyróżnić: nagłówek, część główną (centralną) oraz stopkę.

Nagłówki afiszy, które znajdują się w poniższym artykule, można podzielić na trzy grupy. Pierwszą z nich będą stanowiły nagłówki, które zawierają nazwę teatru, niekiedy dodatkową informację o lokalizacji teatru, tj. miasto bądź dokładny adres. Ponadto we wszystkich nagłówkach występuje imię i nazwisko dyrektora teatru. Dodatkowo umieszczano informacje o kierowniku artystycznym i literackim. Elementem dopełniającym jest ozdobna grafika w postaci gryfów bądź masek, a także pierwsze litery od nazwy teatru, herb miasta oraz linie proste. Nazwa teatru była napisana znacznie większą czcionką od pozostałych informacji (ryc. 6).

---

[11] Z. Raszewski, *Warszawski afisz dzienny. Teatr Narodowy i jego kontynuacje (1765–1915)*, Pamiętnik Teatralny, R. 36: 1982, z. 4, s. 491–518.

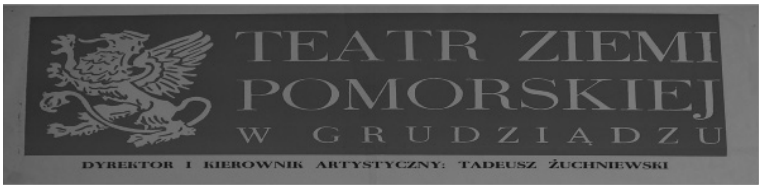

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 183

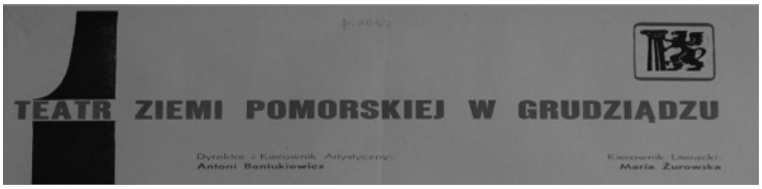

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 662

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1309

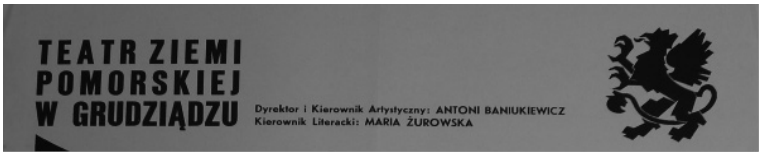

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 61

Ryc. 6. Pierwsza grupa nagłówków

Druga grupa nagłówków posiada najmniej informacji. Obejmują one jedynie nazwę teatru, którą pisano wytłuszczonym drukiem. Dodatkowo podawano lokalizację teatru. Niektóre nagłówki afiszy zawierają grafikę skojarzoną z miastem bądź też jedynie ozdobnego gryfa lub inicjał teatru (ryc. 7).

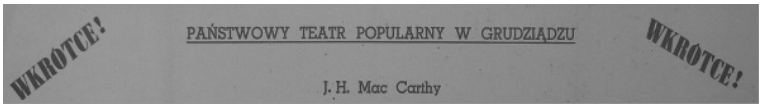

Afisz Państwowego Teatru Popularnego w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 370

Afisz Teatru w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 982

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1055

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1441

Ryc. 7. Druga grupa nagłówków

Część główną (centralną) afisza, podobnie jak nagłówki, można podzielić na trzy grupy – zaczynając od grupy, która zawiera najwięcej informacji, a skończywszy na grupie o najmniejszej ilości informacji. Pierwsza grupa w centralnym miejscu afisza zawiera tytuł spektaklu. Jest on pisany dużymi literami i odróżnia się od pozostałego tekstu. Zaraz pod nim podawano tytuł oryginalny. Ważnym elementem jest także autor sztuki, którego pisano, podobnie jak tytuł, nieco większą czcionką od pozostałych informacji. Ponadto część główna tej grupy zawiera imię i nazwisko dyrektora, jego zastępcy oraz kierownika artystycznego. Dalej należy wymienić imię i nazwisko osoby dokonującej przekładu, jeśli wymagało tego przedstawienie, oraz czyja to była adaptacja. Dużo miejsca w części centralnej zajmuje wymienienie obsady spektaklu. Poniżej zaś podawano scenografa, reżysera, autora muzyki i układu tanecznego oraz inne osoby zaangażowane w tworzenie spektaklu. Tuż przed samą stopką umieszczano datę wystawienia sztuki bądź datę premiery. Ale nie było to regułą, gdyż można spotkać afisze, na których datę podawano jeszcze przed tytułem sztuki. Czasami można się spotkać z dodatkowymi informacjami dotyczącymi okazji, z jakiej zorganizowano przedstawienie oraz w ilu aktach jest napisane. Część główna nie zawiera zbyt

dużo elementów graficznych, niektóre z afiszy zawierają ozdobny gryf, elementy geometryczne w postaci kół, prostokątów lub linii prostych. Część tę zaznacza się kolorową czcionką. Tytuły pisano kolorem, wyróżniającym się od pozostałych informacji. Tło afiszy było stonowane, stosowano głównie biel i beż (ryc. 8).

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 660

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1067

Ryc. 8. Pierwsza grupa części głównej

Druga grupa części głównej zawiera wszystkie informacje, które odnajdziemy w grupie pierwszej, poza informacją dotyczącą imienia i nazwiska dyrektora oraz kierownika artystycznego. Afisze z tej grupy zawierają elementy geometryczne w postaci linii prostych bądź grafiki, która występuje w tle. Wyjątkiem części głównej w tej grupie będą afisze, które są repertuarami tygodniowymi. Każdy ze spektakli zawiera tytuł sztuki, jej autora oraz dokładną datę i godzinę wystawienia. Dodatkowo podawano, w ilu aktach będzie grana sztuka. Repertuary te są przygotowane w postaci tabel, a jedyny element ozdobny to linie proste (ryc. 9).

Afisz Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2410

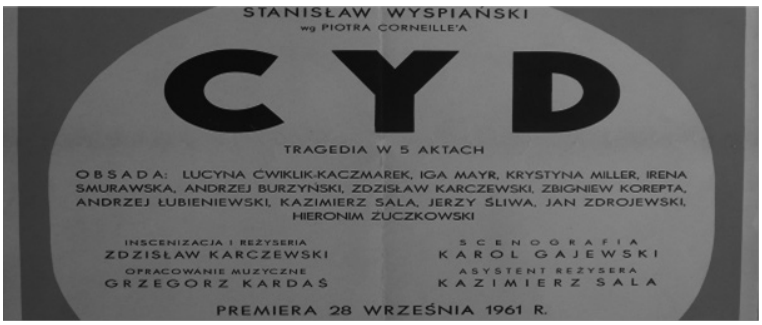

Afisz Teatru Polskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 645

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 387

Afisz Państwowego Teatru Popularnego w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 654

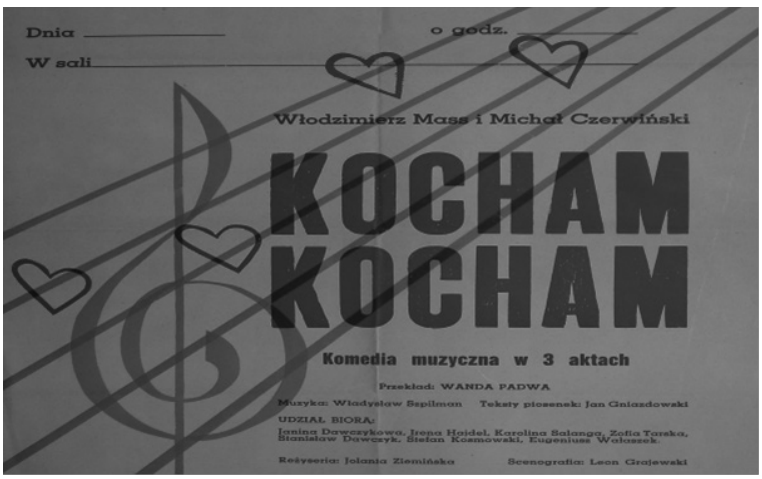

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 361

Ryc. 9. Druga grupa części głównej

Trzecią grupę części głównej stanowią afisze, które w tej samej części zawierają najmniej informacji. Najważniejszym elementem jest tytuł sztuki. Poza tą informacją podają też autora sztuki oraz w ilu aktach zostanie ona wystawiona (ryc. 10).

Afisz Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2376

Ryc. 10. Trzecia grupa części głównej

Stopki afiszy można podzielić na cztery grupy. Pierwsza grupa mieści informacje o zakazie wpuszczania na widownię po rozpoczęciu spektaklu. Ponadto można znaleźć notatkę o przedsprzedaży biletów, w jakich kasach i w jakich godzinach są one czynne, a także informacje o drukarni, liczbie wydrukowanych afiszy oraz dacie druku (ryc. 11).

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 749

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 50

Ryc. 11. Pierwsza grupa stopek

Druga grupa zawiera informacje o dacie i godzinie sztuki, sali oraz możliwości zakupienia biletów w podanych kasach. Podobnie jak w grupie pierwszej znajdują się tu notatki o drukarni, liczbie afiszy oraz dacie wydruku (ryc. 12).

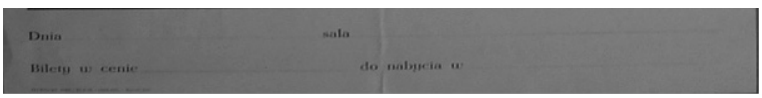

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 395

Ryc. 12. Druga grupa stopek

Trzecia grupa obejmuje jedynie informacje o przedsprzedaży biletów oraz o zakazie wstępu na salę widowiskową po rozpoczęciu spektaklu. Dodatkowo także odnajdziemy notatkę o drukarni (ryc. 13).

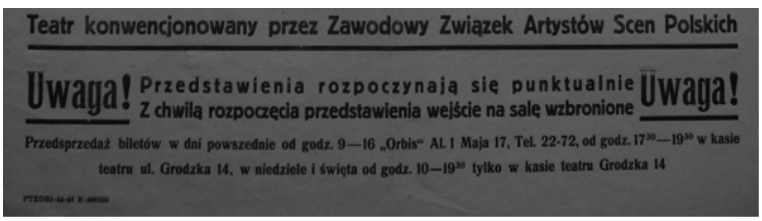

Afisz Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2313

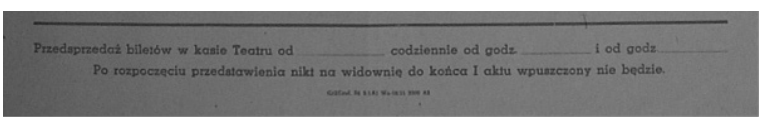

Afisz Państwowego Teatru Popularnego w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 364

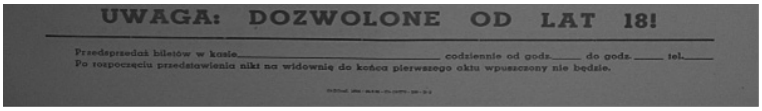

Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 199

Ryc. 13. Trzecia grupa stopek

Czwarta grupa stopek zawiera jedynie informacje o przedsprzedaży biletów i drukarni (ryc. 14).

Afisz Państwowego Teatru Popularnego w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2414

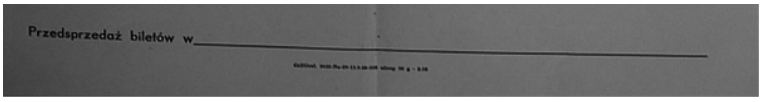

Afisz Amatorskiego Zespołu Dramatycznego Garnizonowego Klubu Oficerskiego w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2916

Ryc. 14. Czwarta grupa stopek

Przy omawianiu budowy afiszy zasadny wydał się podział na poszczególne teatry. Niekiedy pośród nich zostały wydzielone grupy. Podział ten jest spowodowany zróżnicowaniem budowy afiszy w kolejnych latach. Aby nie rozdrabniać grup na pojedyncze afisze, grupy zostały utworzone z teatraliów o tej samej bądź podobnej budowie, różniące się niewielkimi zmianami.

Niewielką grupę afiszy w katalogu rzeczowym Książnicy Kopernikańskiej stanowią afisze bydgoskich teatrów, takich jak: Teatr Kameralny, Teatr Miejski, Teatr Polski, Teatr Ziemi Pomorskiej, Państwowy Teatr Ziemi Pomorskiej oraz Teatralny Zespół Studyjny i Teatr Amatorski. Na zbiór składają się afisze z lat 1948–1966.

Najliczniejszą grupę stanowią afisze z Teatru Miejskiego. Teatr w 1948 r. wydawał tygodniowe repertuary. Miały one formę tabeli z wyszczególnionymi dniami oraz godzinami. Nie posiadały żadnych elementów ozdobnych poza liniami prostymi, które tworzyły tabele z herbem miasta Bydgoszczy (ryc. 15). W nagłówku znajdował się po lewej stronie herb miasta, a obok nazwa teatru z jego dokładnym adresem oraz nazwiskiem dyrektora. Kolorystyka, podobnie jak i ozdoby, była stonowana, wykorzystano podstawowe kolory bieli, szarości, różu czy też zieleni. Kolor czcionki był przeważnie czarny. Dla zaznaczenia, że dana sztuka była premierą, używano różnych rozmiarów czcionki. Druk afiszy odbywał się w dwóch znacznie różniących się formatach: 41 × 61 cm, 60 × 28 cm. W stopce afisza umieszczano informacje dotyczące możliwości zakupu biletu, a także informację, że z chwilą rozpoczęcia spektaklu wstęp na widownię jest zabroniony. Niekiedy do poszczególnych przedstawień drukowano dodatkowe afisze, które

informowały o obsadzie i twórcach sztuki. Można przypuszczać, że drukowano je wtedy, gdy spektakl cieszył się dużym zainteresowaniem wśród widowni (ryc. 16).

Istnieją dwa afisze Teatralnego Zespołu Studyjnego i afisz Teatru Amatorskiego. Ten ostatni jest gotowym wzorem. Nie zawiera on żadnych danych mówiących o spektaklu ani żadnych elementów ozdobnych, jedynie linie proste. Afisz ten jest bardzo zniszczony, jego rozmiar wynosi 43 × 60,5 cm. Wydrukowany jest czarnym drukiem na pożółkłym papierze. W nagłówku arkusza widnieje wyróżniająca się wielkością czcionki nazwa teatru (ryc. 17). Teatralny Zespół Studyjny w jednym z afiszy stosuje kolorową grafikę jako element ozdobny. W przeciwieństwie do Teatru Amatorskiego, Zespół Studyjny wykorzystuje inny format afiszy, a mianowicie 44,2 × 31,9 cm oraz 70,3 × 49,6 cm. Kolorystyka afiszy była wielobarwna lub zielonkawa, natomiast czcionka czarna. W górnej części znajduje się nazwa teatru, poniżej data i godzina wystawienia spektaklu. W części centralnej projektu podawano tytuł sztuki wraz z jego autorem. Następnie umieszczano nazwiska aktorów oraz twórców przedstawienia. Jednak w jednym z afiszy obsadę podano po lewej stronie, a na krawędziach współtwórców widowiska (ryc. 18). W stopce innego afisza umieszczono informacje o cenie biletów oraz celu, na jaki zostaną przekazane pieniądze.

Kolejną niezbyt liczną grupę tworzą afisze Państwowego Teatru Ziemi Pomorskiej. Są to afisze z roku 1953. Z elementów ozdobnych posiadają gryfy, które widnieją na tarczy, a także pierwsze litery pochodzące od nazwy teatru oraz maski teatralne. Ponadto można wyróżnić jako element geometryczny linie proste. W nagłówku, w jego centralnym miejscu umieszczano nazwę teatru, jego dyrektora oraz grupę, która odgrywała widowisko. Poniżej podawano datę wystawienia przedstawienia oraz z jakiej okazji zostało ono zorganizowane. W centralnej części arkusza umieszczano tytuł sztuki, który zawsze był napisany wyróżniającą się czcionką. Na afiszach widniały także nazwiska obsady oraz twórcy spektaklu. W stopce informowano o otwarciu kas biletowych, a także o tym, że po rozpoczęciu widowiska wstęp na salę jest zabroniony. Afisze te mają podobne rozmiary 41,8 × 61,3 cm oraz 41,9 × 59,7 cm. Co do kolorystyki, to zastosowano delikatne kolory różowego i żółtawego papieru, natomiast w druku odcień niebieskiego i granatowego (ryc. 19).

Afisze Teatru Polskiego pochodzą z roku 1961 i 1966. Z 1966 r. jest także afisz Teatru Kameralnego. Arkusze tych teatrów, podobnie jak afisze innych, miały w nagłówku nazwę teatru. Poniżej umieszczano nazwiska osób piastujących stanowiska dyrektora, kierownika literackiego i artystycznego. Pod spodem podawano autora sztuki, a w centralnej części arkusza znajdował się tytuł, który pisany był wyróżniającą się wielkością czcionki. Stałymi elementami widniejącymi na afiszach były nazwiska aktorów biorących udział w spektaklu, a poniżej wymienieni zostali współtwórcy. W dolnej części podawano datę i godzinę przedstawienia. Natomiast w stopce informowano o godzinach otwarcia kas biletowych. Oba afisze są wykonane w zbliżonym formacie 50 × 70 cm oraz 47,7 × 66,5 cm. Afisze Teatru Polskiego należą do prostych pod względem elementów ozdobnych, mają

jedynie motywy geometryczne oraz logo teatru. Kolorystyka również nie powoduje ich wyróżnienia, zastosowano kremowy i kremowo-pomarańczowy papier i czarny kolor czcionki (ryc. 20). Natomiast w afiszu Teatru Kameralnego wykorzystano bardzo barwną zielono-białą kolorystykę oraz czarny druk. W dodatku projekt ten został wzbogacony w grafikę nawiązującą do symbolu miasta Bydgoszczy, a mianowicie spichlerze (ryc. 5).

Najobszerniejszym zbiorem afiszy, jaki posiada Biblioteka Wojewódzka, obejmującym zakres tego artykułu, jest zbiór afiszy teatralnych pochodzących z teatrów w Grudziądzu[12]. W grupie afiszy grudziądzkich znajdują się projekty zakładowych zespołów teatralnych oraz teatrów amatorskich, a także teatrów zawodowych. Wśród nich należy wymienić: Zespół Teatralny Zakładów Mięsnych, Amatorski Zespół Teatralny Jednostki Wojskowej i Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa", Zespół Teatralny Domu Kultury Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego, Zespół Teatralny Świetlicy Zakładów Mięsnych, Zespół Dramatyczny Jednostki Wojskowej, Amatorski Zespół Służby Zdrowia przy Prezydium Miejskiej Rady Narodowej – Wydział Zdrowia, Związek Zawodowy Metalowców „Dom Metalowca", Fabryki Narzędzi Rolniczych „Unia", Wojskowy Zespół Teatralny Grudziądzkiego Klubu Oficerskiego, a także Międzyzakładowy Klub Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Spożywczego i Cukrowniczego, Amatorski Zespół Dramatyczny Garnizonowego Klubu Oficerskiego oraz Zakładowy Dom Kultury „Stomil", Grudziądzki Teatr Propozycji oraz dwa teatry zawodowe, tj. Państwowy Teatr Popularny i Teatr Ziemi Pomorskiej.

Afisze teatrów amatorskich w większości występują pojedynczo, dlatego też autorka opisała je zbiorowo. Afisze zakładowych zespołów nie mają żadnych elementów ozdobnych, jedynie linie proste i linie faliste. Na wyróżnienie zasługuje afisz Zespołu Dramatycznego Jednostki Wojskowej, na którym umieszczono maskę teatralną oraz harfę (ryc. 21). W nagłówkach afiszy znajduje się nazwa zespołu teatralnego, a poniżej zostawiano miejsce na wpisanie daty i godziny wystawienia spektaklu. W centralnej części arkusza umieszczano imię i nazwisko autora, a także nieco większą czcionką tytuł sztuki. Niekiedy podawano typ sztuki, aczkolwiek nie było to zasadą stosowaną na wszystkich afiszach. Większość afiszy podaje do wiadomości widza obsadę przedstawienia oraz jego współtwórców. W stopce informowano o kasach biletowych. W okresie 1951–1983 stosowano różnorodne formaty: 41,9 × 29,7 cm, 43,1 × 60,9 cm, 61,7 × 43 cm, 60,8 × 86,7 cm, a także 85,8 × 61 cm. Paleta kolorów była ograniczona do beżowego, białego lub barwionego na różowo bądź zielono papieru, czcionka zaś była czerwona, granatowa lub czarna (ryc. 22). Wśród afiszy pożółkłozieloną kolorystyką wyróżnia się projekt już wcześniej wspomnianego Zespołu Dramatycznego Jednostki Wojskowej (ryc. 21).

Kolejną grupę afiszy grudziądzkich stanowią afisze Państwowego Teatru Popularnego. Pochodzą one z lat 1957–1962. Tak mała rozpiętość czasowa nie

[12] Zob. W. Krajniak, op. cit., s. 81–123.

pozwala na wydzielenie szczegółowych okresów, na które można by podzielić tę grupę afiszy. Można jedynie zauważyć dwa rodzaje szablonów, które przeplatają się przez ten okres (ryc. 23 i 24). Afisze te wyróżniają się spośród innych barwnością papieru, a także innym układem tekstu niż dotychczas. Nazwa teatru znajduje się po lewej stronie arkusza. Natomiast pierwsze litery czytane od góry do dołu tworzą skrót nazwy teatru. W nagłówku, po prawej stronie, znajduje się imię i nazwisko dyrektora oraz kierownika artystycznego. Poniżej podawano salę oraz datę i godzinę spektaklu. W centralnej części znajduje się autor oraz tytuł sztuki, pisany znacznie większą czcionką. Pod tytułem dość często podawano typ sztuki. Następnym elementem występującym na afiszu są nazwiska aktorów biorących udział w przedstawieniu. Na końcu wymieniano nazwiska współtwórców spektaklu. W stopce znajdują się informacje o przedsprzedaży biletów. Afisz, oprócz wyrazistej kolorystki papieru i linii prostych, nie ma innych elementów ozdobnych. Głównie używano połączeń białego z czerwonym, niebieskim, pomarańczowym, fioletowym, żółtym i zielonym, czcionka zaś była koloru czarnego. Afisze te występują w formacie 42 × 58,4 cm. Wśród afiszy tego rodzaju jest tylko jeden o innym formacie, tj. 41,7 × 58,3 cm (ryc. 25).

Drugą grupę szablonów stanowią afisze, w których elementami ozdobnymi są linie proste. W nagłówku tych projektów umieszczano nazwę teatru wraz z jego dokładnym adresem i numerem telefonu. Po lewej i prawej stronie umieszczano nazwisko dyrektora i kierownika artystycznego. Poniżej podawano salę oraz datę i godzinę spektaklu. W części środkowej arkusza umieszczano tytuł sztuki oraz jej autora i typ. Dalej znajdowały się nazwiska aktorów biorących udział w przedstawieniu oraz jego współtwórcy. W stopce informowano o przedsprzedaży biletów. Kwestia kolorystyki sprowadzała się do użycia białego i kremowego papieru, rzadko dwukolorowego, i do zastosowania czcionki czerwonej, czarnej i granatowej. Format afiszy to głównie 42 × 59,7 cm, 43,1 × 61 cm, choć zdarzają się wyjątki 60,8 × 86,1 cm, 62,2 × 56,6 cm, a także 80,7 × 30,5 cm.

Wśród afiszy Państwowego Teatru Popularnego można odnaleźć pojedyncze afisze niepasujące do wyżej opisanych grup. Te afisze są bogatsze w elementy ozdobne, które niewątpliwie związane są z prezentowanym spektaklem. Grafiki przestawiają monety, statek oraz elementy geometryczne (ryc. 26). Ich układ tekstowy oraz formaty pozostają takie same jak w afiszach wcześniej wymienionych.

Ostatnią grupą, która należy do zbioru afiszy grudziądzkich, są projekty Teatru Ziemi Pomorskiej. Zbiór ten jest najobszerniejszy ze wszystkich pozostałych znajdujących się w katalogu bibliotecznym. Afisze teatru dotyczą lat 1962–1989. Lata te można podzielić na osiem wyróżniających się sezonów teatralnych.

Pierwszy z nich to lata 1962–1963. Afisze te charakteryzują się prostotą. Elementami ozdobnymi są linie proste. Drukowane były na białym papierze, czerwoną, granatową lub czarną czcionką. Ich rozmiary są do siebie zbliżone i wynoszą: 42,9 × 61 cm, 50 × 70 cm. W nagłówku umieszczano nazwę teatru, a także imię i nazwisko dyrektora. Nieco niżej podawano informację o sali, dacie i godzinie wystawienia spektaklu. Na środku afisza widniał tytuł sztuki. Pisany

był znacznie większą czcionką. Nad tytułem widniał autor sztuki, a poniżej jej rodzaj i główni współtwórcy. Czcionką tej samej wielkości zapisywano obsadę i twórców przedstawienia. W stopce afisza informowano o przedsprzedaży biletów oraz o otwarciu kas biletowych. Widniał także napis, że po rozpoczęciu spektaklu wstęp na salę jest zabroniony (ryc. 27).

Drugi okres przypada na lata 1964–1972. W tym czasie teatr używał szablonu, który różnił się jedynie kolorytem. Łączono kolor biały z czerwonym, zielonym, granatowym, żółtym, szarym, brązowym, pomarańczowym i buraczkowym. W druku stosowano niekiedy dwubarwność czcionki, np. zieloną i czarną. W elementach ozdobnych można zauważyć gryfa oraz linie proste i motywy geometryczne. Wielkością afisze tego okresu nie różniły się od innych, wcześniej opisywanych arkuszy. Ich format to 49,6 × 69,6 cm, 50 × 70 cm, 51 × 71,2 cm, 53,8 × 71,8 cm. W nagłówku, którego tło było zawsze kolorowe, po lewej stronie umieszczano ozdobnego gryfa, a obok nazwę teatru. Poniżej podawano dyrektora i kierownika artystycznego teatru. Następnie zostawiano miejsce na wpisanie sali oraz daty i godziny wystawienia sztuki. W kilku afiszach informacje te znalazły się pod nazwiskami współtwórców spektaklu (ryc. 28). W centralnej części afisza, tak jak w dotychczas opisanych przykładach, znajdował się tytuł spektaklu wraz z jego autorem. Zaraz pod nim podawano typ przedstawienia, jego wykonawców i nazwiska współtwórców. Nadal niezmienną informacją umieszczaną w stopce arkusza była wiadomość o biletach i kasach biletowych (ryc. 29).

Kolejne lata 1972–1976 przynoszą zmiany w szablonie afiszy. Stają się one bardziej barwne, przyciągają kolorystyką i układem graficznym. Zastosowano połączenie koloru białego z niebieskim, granatowym, czerwonym, pomarańczowym, brązowym i zielonym. Kolor czcionki dopasowywano do barwy papieru, najczęściej jednak był to czarny. Motywem ozdobnym był gryf oraz paski jako element geometryczny. Format arkuszy mieści się pomiędzy 47,7 × 70,1 cm a 50 × 70 cm. W górnej części afisza umieszczano nazwę teatru. Poniżej, na środku, znajdował się ozdobny gryf wraz z nazwą miasta, po jego lewej stronie imię i nazwisko dyrektora i kierownika artystycznego teatru, a po prawej imię i nazwisko kierownika literackiego. W centralnej części afisza, na białym tle, znajdował się autor i tytuł spektaklu. Jeśli było to zagraniczne przedstawienie, pod spodem podawano oryginalny tytuł i autora tłumaczenia. Dalej umieszczano nazwiska aktorów biorących udział w sztuce, a także nazwiska współtwórców. Na dole arkusza podawano niekiedy informację, czy jest to spektakl prapremierowy bądź premierowy. W stopce pozostawiano miejsce na wpisanie daty i godziny wystawienia sztuki oraz informowano o otwarciu kas biletowych (ryc. 30).

Czwartym z kolei okresem, który należy wymienić w zbiorze afiszy Teatru Ziemi Pomorskiej, są lata 1976–1979. Afisze te w porównaniu do lat poprzednich są skromne graficznie i kolorystycznie. Drukowano je na lekko już pożółkłym papierze, kolorową czcionką. Był to przeważnie kolor czerwony, granatowy, zielony, czarny i brązowy. Jedynymi elementami ozdobnymi były gryf oraz pierwsza litera nazwy teatru „T". Wymiary afiszy mieszczą się pomiędzy 42,8 × 61,1 cm,

43 × 60,8 cm. W prawym górnym rogu afisza znajduje się ozdobny gryf. Poniżej, po lewej stronie, rozciąga się aż do samego dołu arkusza pierwsza litera nazwy teatru, litera „T" oraz sama nazwa teatru. Nad autorem i tytułem spektaklu, który jak zwykle zajmuje centralne miejsce na afiszu, widnieje nazwisko dyrektora i kierownika artystycznego oraz kierownika literackiego. Nieco niżej umieszczano nazwiska aktorów i współtwórców sztuki. Na dole arkusza, ale w widocznym miejscu, podawano informację o premierze, a w stopce umieszczano datę i godzinę wystawienia (ryc. 31).

Następną grupą afiszy grudziądzkich są afisze z lat 1980–1981. Afisze te nie mają elementów ozdobnych, jedynie inicjały „TG", które zapewne mają oznaczać Teatr w Grudziądzu. Ponadto są to dwubarwne arkusze, połączenia białego z zielonym, pomarańczowym lub brązowym kolorem. Czcionka była koloru czerwonego, zielonego, granatowego, brązowego lub czarnego. Format pozostał taki sam jak w poprzednich okresach. W nagłówku umieszczano nazwę teatru, z inicjałami, a także nazwisko dyrektora, jego zastępcy i kierownika artystycznego. Inicjały „TG" były umieszczane również w stopce arkusza. Na białym tle podawano autora i tytuł sztuki. Poniżej, podobnie jak w poprzednich latach, umieszczano obsadę i twórców spektaklu. Na końcu informowano o premierze. W stopce nadal pozostawiano miejsce na wpisanie daty i godziny wystawienia (ryc. 32).

Następne afisze przypadają na lata 1982–1984. Afisze z tych lat nie wyróżniają się niczym szczególnym. Jako element ozdobny posiadają gryf i linie proste, które niekiedy tworzą figury geometryczne. Głównie są to afisze drukowane na białym lub szarym papierze, kolorową czcionką. Wymiary arkuszy afiszowych pozostają niezmienne, głównie jest to format zbliżony do 50 × 70 cm. Afisze, podobnie jak w poprzednich latach, w nagłówku zawierają nazwę teatru wraz z ozdobnym gryfem. Poniżej widnieje nazwisko dyrektora, jego zastępcy i kierownika artystycznego. W centralnym miejscu afisza umieszczano autora i tytuł sztuki, który dla wyróżnienia pisany był większą czcionką. Pod tytułem informowano widza o typie sztuki. Podawano także obsadę i nazwiska współtwórców przedstawienia. W stopce umieszczano wiadomości o dacie i godzinie spektaklu oraz o otwarciu kas biletowych (ryc. 33).

Kolejnymi afiszami, na które należałoby zwrócić uwagę, są afisze pochodzące z lat 1984–1987. Afisze z tego okresu bezpośrednio nawiązują do miasta, w którym znajduje się teatr, a mianowicie zawierają grafikę w postaci spichlerzy znajdujących się w Grudziądzu. Poza tą grafiką, jako elementy ozdobne występują jedynie linie proste i gryf. Afisze drukowane były w formacie 49,6 × 69,2 cm, 60,1 × 85 cm, 59,6 × 83,7 cm, a także 51,9 × 71,8 cm. Nie używano kolorowego papieru, pozostawano przy białym papierze i kolorowej czcionce. W górnej części arkusza znajdowała się grafika, pod nią podawano nazwę teatru, a następnie wymieniano gospodarzy teatru, tj. dyrektora, jego zastępcę, kierownika artystycznego i muzycznego. W części centralnej znajdował się tytuł, niekiedy również oryginalny, oraz nazwisko autora spektaklu. Dalej umieszczano obsadę i współtwórców przedstawienia. Na dole arkusza znajdował się ozdobny gryf oraz

informacja o premierze. W stopce bez zmian pozostawiano miejsce na datę i godzinę widowiska (ryc. 34).

Ostatnią grupą afiszy grudziądzkich, znajdujących się w zbiorze Książnicy Kopernikańskiej, są afisze pochodzące z lat 1987–1989. Afisze te posiadają w nagłówku okazałe logo teatru, które zawiera ozdobnego gryfa, a także skrót nazwy teatru „zTp". Drukowane były one w dużym formacie 59,8 × 83,7 cm na białym papierze. Kolor czcionki oraz grafiki bywał różnobarwny, z przewagą czarnego, czerwonego i zielonego. Jak już wspomniałam, w nagłówku umieszczano logo wraz z nazwą teatru. Poniżej podawano nazwisko naczelnego dyrektora i kierownika artystycznego. Wielką czcionką, w centralnej części afisza, podawano tytuł spektaklu. Mniejszą czcionką pisano autora, obsadę i współtwórców sztuki. Dalej informowano widza o premierze przedstawienia. W stopce zostawiano miejsce na wpisanie daty i godziny spektaklu (ryc. 35).

Wśród afiszy Teatru Ziemi Pomorskiej znajdują się pojedyncze projekty, których nie można sklasyfikować do żadnego z wyżej opisanych okresów. Afisze te nie wyróżniają się niczym szczególnym. Mają układ tekstowy taki, jaki występował dotychczas na arkuszach. Elementem ozdobnym nadal pozostawał gryf i linie proste oraz faliste. Występował nieco inny format, tj. 39,8 × 69,8 cm oraz 67,3 × 32,7 cm (ryc. 36 i 37).

Analiza typologiczna i dyplomatyczna zaprezentowanych w niniejszym artykule afiszy teatralnych dowodzi, że afisz jest bardzo ciekawym materiałem badawczym. Rozkład dyplomatyczny materiału ulotnego pozwala porównać jego cechy do dokumentacji aktowej. Ponadto dzięki wnikliwym badaniom można zauważyć zmiany zachodzące na przełomie wielu lat. Afisze, nie tylko teatralne, mogą stanowić punkt wyjścia do badań nad historią ich twórcy, a także być elementem ilustracyjnym.

Ryc. 15. Afisz Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2410

Ryc. 16. Afisz Teatru Miejskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2414

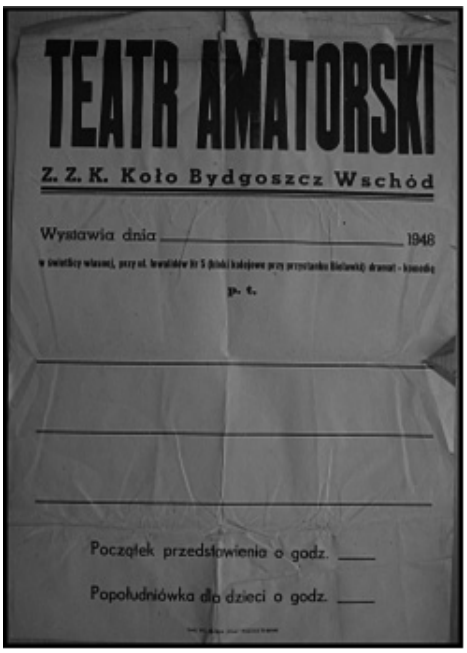

Ryc. 17. Afisz Teatru Amatorskiego w Bydgoszczy, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 2552

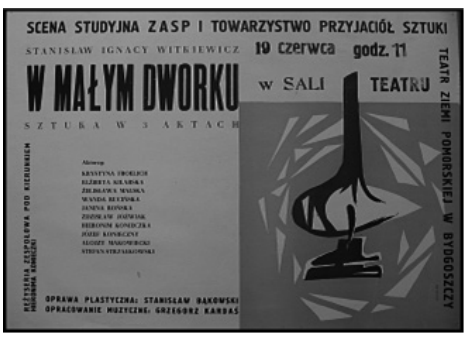

Ryc. 18. Afisz Sceny Studyjnej ZASP i Towarzystwa Przyjaciół Sztuki, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 573

Ryc. 19. Afisz Państwowego Teatru Ziemi Pomorskiej, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2688

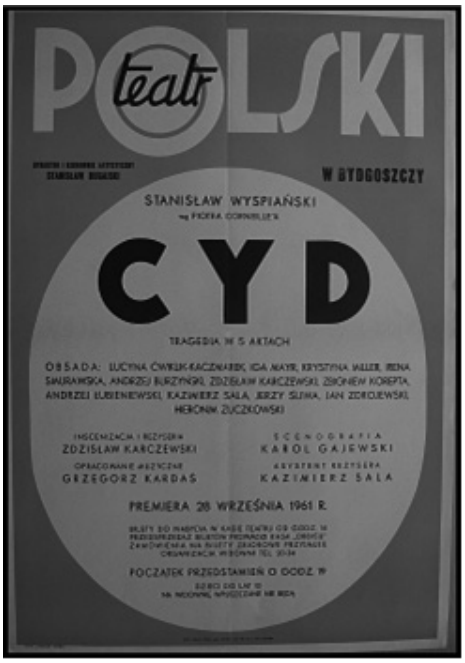

Ryc. 20. Afisz Teatru Polskiego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 645

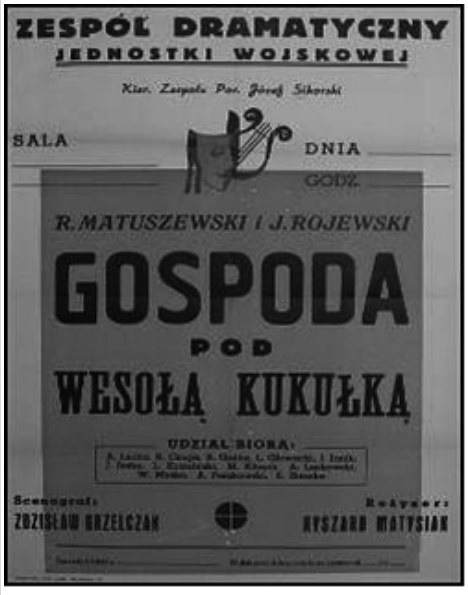

Ryc. 21. Afisz Zespołu Dramatycznego Jednostki Wojskowej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2513

Ryc. 22. Afisz Zespołu Teatralnego Domu Kultury Grudziądzkich Zakładów Przemysłu Gumowego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2649

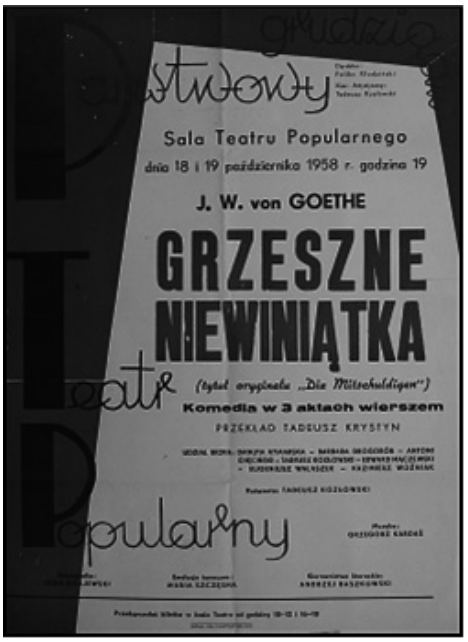

Ryc. 23. Afisz Państwowego Teatru Popularnego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2907

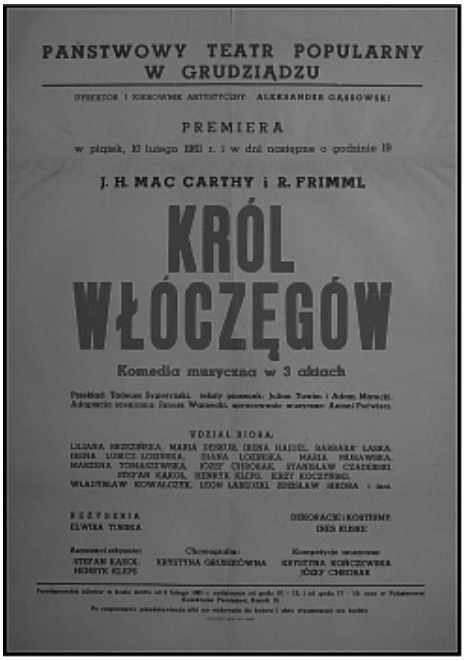

Ryc. 24. Afisz Państwowego Teatru Popularnego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 358

Ryc. 25. Afisz Państwowego Teatru Popularnego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 2823

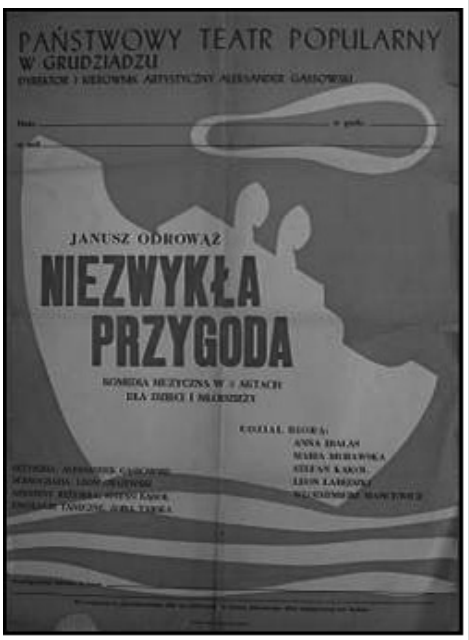

Ryc. 26. Afisz Państwowego Teatru Popularnego, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXXIX 3208

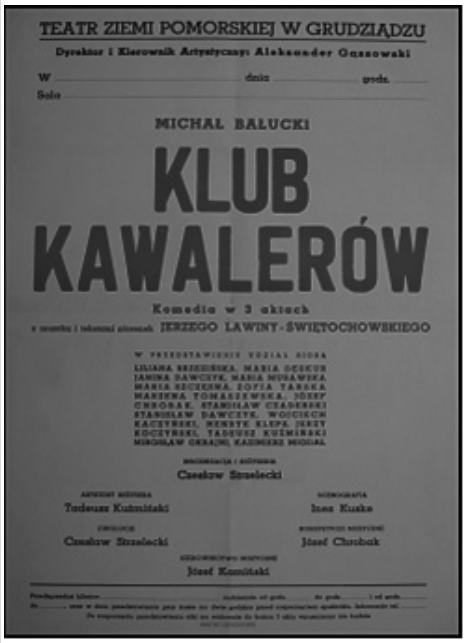

Ryc. 27. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 377

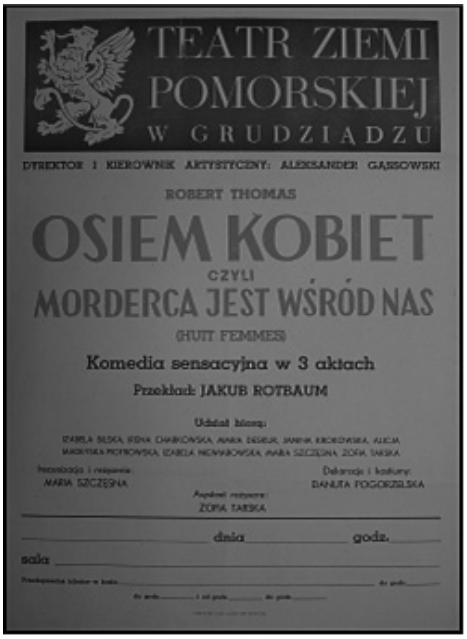

Ryc. 28. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 186

Ryc. 29. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 183

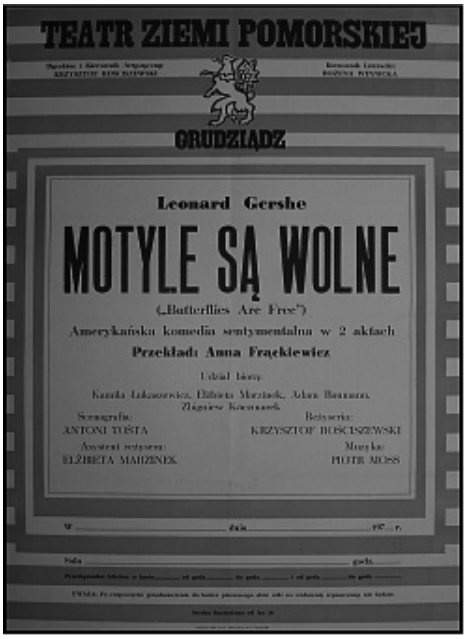

Ryc. 30. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 87

Ryc. 31. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 662

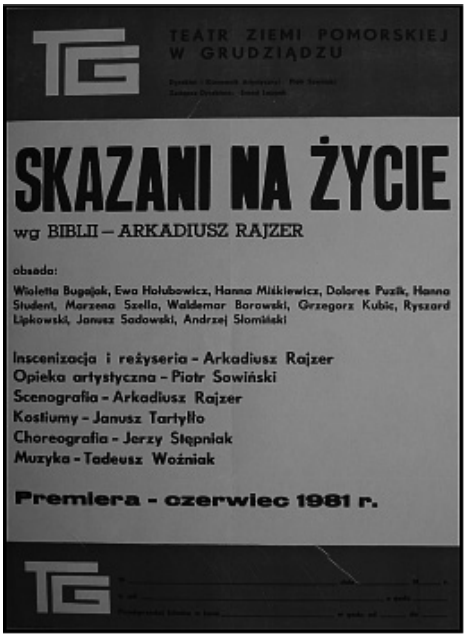

Ryc. 32. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 750

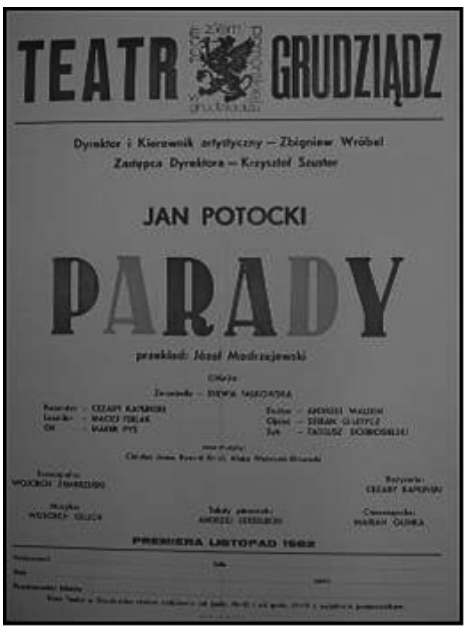

Ryc. 33. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1055

Ryc. 34. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1441

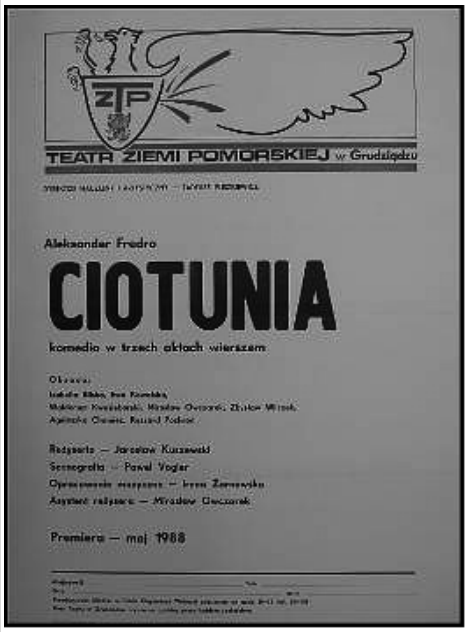

Ryc. 35. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 1309

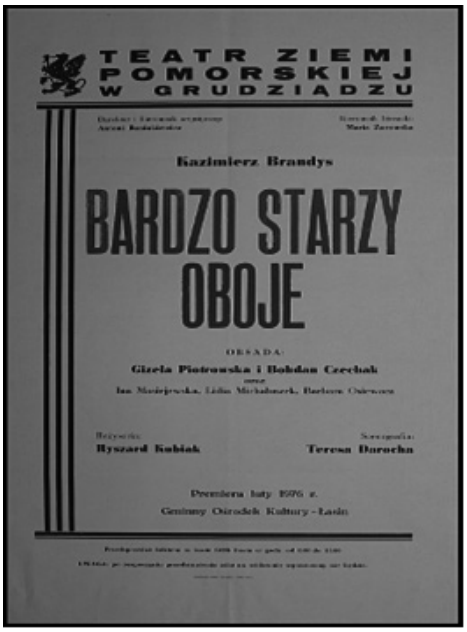

Ryc. 36. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 60

Ryc. 37. Afisz Teatru Ziemi Pomorskiej w Grudziądzu, Repr. za: WBP-KK, sygn. XXX 706